

**INSON KAPITALIGA INVESTITSİYALARNING MAZMUNI VA
AHAMIYATI**

Abduhalimov Shohjaxon Usmonali o'g'li

Xalilov Abdulloh Zokirjon o'g'li

Farg'ona Davlat Universiteti Iqtisodiyot

Fakulteti Moliya va moliyaviy texnologiyalar

yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: G'oziyev Murodjon Shokirjonovich

Farg'ona Davlat Universiteti Iqtisodiyot

Fakulteti Moliya kafedrasi

Iqtisodiyot fanlar o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezisda inson kapitaliga investitsiyalar jalb etishning mazmuni va ahamiyati hamda xususiyatlari mavjud ilmiy nazariyalarni tadqiq etish asosida o'rganilgan. Inson kapitaliga investitsiyalarni rivojlantirishning mavjud muammolari va asosiy yo'nalishlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: inson kapitali, ta'lim tizimi, sog'liqni saqlash, inson kapitaliga investitsiyalar, ta'lim sifati, inson salohiyati.

Inson kapitali tushunchasi XIX asrdan boshlab o'rganila boshlandi va ushbi yo'nalish iqtisodiyot fanining istiqbolli jabhalaridan biriga aylandi. XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, u avvalo, iqtisodiyot ta'limi va mehnatning asosiy yutug'iga aylandi.

Iqtisodiy adabiyotlarda inson kapitali tushunchasining keng va tor ma'nolardagi talqinini uchratish mumkin. Jumladan, tor ma'noda «Inson kapitali, shubhasiz, zamonaviy iqtisodiy o'sishning muhim omili va ijtimoiy - iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishi sifatida namoyon bo'ladi» [1]. Keng ma'noda esa inson kapitali investitsiya qilish, ishchi kuchini tashkil etib, ishlab chiqarishga tayyorlash, sog'lig'ini saqlash, migratsiya hamda narxlar va daromadlarga oid

ma'lumotlar qidirishga bo'lgan harajatlar ko'rinishida shakllanadi.

«Iqtisodiy entsiklopediya» («Ekonomiceskaya entsiklopediya»)da inson kapitaliga «mablag' ajratishning alohida turi, insonning qayta ishlab chiqarish salohiyatini rivojlantirishga sarflanadigan xarajatlar yig'indisi, sifatni oshirish va ishchi kuchi xizmatlarini yaxshilash», deb ta'rif beriladi, umumiy ma'lumot va maxsus xarakterdagi bilimlar, ko'nikmalar va to'plangan tajriba inson kapitali obyektining tarkibiy qismi hisoblanadi [2].

Inson kapitalini yanada tuliq ta'riflash uchun funksional yondashuv talab etiladi. Funksional aniqlashning negizi nafaqat ichki tuzilish ko'rinishlarini ta'riflaydi, balki funksional belgilanishi va pirovard maqsadli foydalanishni tavsiflaydi. Shuning uchun ham inson kapitali inson ega bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarning shunchaki yig'indisi emas.

Chunki birinchidan, bu to'plangan bilim, malaka va qobiliyat zahirasi hisoblanadi.

Ikkinchi navbatda, bu shunday zahiraki, u yoki boshqa bir muhitda inson tomonidan ijtimoiy qayta ishlashga sarflanadi va mehnat unumdorligi hamda ishlab chiqarishning o'sishiga imkon beradi.

Uchinchidan, to'plangan bilim, ko'nikma va qobiliyat zahirasining maqsadga muvofiq ishlatilishi faoliyatning yuqori unumdorligida ishchi ish haqi (daromadi) ning o'sishiga olib keladi.

To'rtinchidan esa daromadning oshishi insonni rag'batlantiradi va qiziqtiradi hamda yangi bilim va ko'nikmalar zahirasini to'plab, kelajakda unumli qo'llashga sabab bo'ladi.

Inson kapitaliga investitsiyalar mehnat unumdorligini oshirish uchun qo'llanilgan ixtiyoriy chora, yo'l va qarorlar yig'indisidir.

Umumiy mezonlarni hisobga olganda, inson kapitaliga investitsiyalar, deganda quyidagi xarajatlar majmui nazarda tutiladi: sog'likni saqlash, umumiy va o'rta maxsus ta'lim, ish qiqirish bilan bog'lik xarajatlar, ishlab chiqarishga professional tayyorgarlik, migratsiya, bolalarning dunyoga kelishi va tarbiyasi, narxlar va daromadlarga oid iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlar qidirish.

Iqtisodchi olimlar inson kapitaliga investitsiyalarning uch turini ajratib ko'rsatadilar:

- ta'limga xarajatlar. U umumiy va o'rta maxsus, rasmiy va norasmiy ta'lim hamda ish joylariga ko'ra tayyorgarlikni o'z ichiga oladi;
- sog'liqni saqlashga xarajatlar. U kasallik profilaktikasi, tibbiy xizmat ko'rsatish, parhez ovqatlanish, sog'lom turmush tarzi, yashash sharoitini yaxshilash kabilarni o'z ichiga oladi;
- harakatchanlik xarajatlari, nisbatan past unumdor joylardan ishchilarning ko'chishi bilan bog'liq xarajatlardir.

Shu bilan birga, inson kapitaliga investitsiyalar moddiy va nomoddiy turlarga ham bo'lib o'rganiladi.

Moddiy turga insonning jismoniy shakllanishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan barcha xarajatlar (bolaning tug'ilishi va tarbiyasi uchun chiqimlar) kiradi.

Nomoddiy xarajatlarga umumiy ta'lim va maxsus tayyorgarlik xarajatlari, sog'liqni saqlash va ishchi kuchini taqsimlash uchun sarflangan xarajatlarning ma'lum qismi kiradi.

Sog'liqni saqlash va ta'limga mablag' ajratish inson kapitaliga investitsiyalarning muhim turi hisoblanadi. Umumiy va o'rta maxsus ta'lim sifatini yaxshilaydi, insonning bilimlari zahirasi va darajasini oshiradi, shu bilan birga inson kapitalining hajmi va sifatini oshiradi.

Ma'lumki, XXI asr intellektual boylik, yuksak bilim va salohiyat talab etiladigan asr hisoblanmoqda. Darhaqiqat, taraqqiyot yo'lidan izchil rivojlanishda hal qiluvchi muhim mezon - bu zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan mutaxassislar hisoblanadi.

O'zbekistonda aholi intellektual salohiyatining milliy iqtisodiyot doirasidagi ahamiyati xususida quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

- ta'lim tizimi uy xo'jaligiga ta'sir etib, undagi mehnat resurslarining kasbiy salohiyatini shakllantiradi;
- shakllangan mehnat resurslari bozor orqali milliy iqtisodiyotning barcha sohalariga yo'naltiriladi, ular band bo'lganlarning kasbiy tarkibini shakllantiradi,

sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish sohalarida faoliyat ko'rsatadi.

Ta'lim qay darajada rivojlangan bo'lsa, milliy iqtisodiyotda shunga mos kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lgan xodimlar faoliyat ko'rsatadi va shunga mos iqtisodiy o'sishga

erishiladi. Ta'lim sohasi iqtisodiy o'sishga erishishda katta imkoniyatlar ochadi.

Ta'lim va ishlab chiqarishga qaratilgan xarajatlar bugungi kunda barcha mamlakatlarda inson kapitaliga mablag' ajratishning eng muhim qismi hisoblanadi. Istalgan o'quv rejasining 80 foizigacha bo'lgan qismi mustaqil o'qishga to'g'ri keladi. Bu, ayniqsa, tadqiqotchi, o'qituvchi, muhandis, kompyuter ekspertlari va boshqa kasblarni egallagan mutaxassislarga tegishlidir. Ularning adabiyotlarni mustaqil o'rganish, o'qib-o'zlashtirish yo'li bilan uzluksiz ravishda malakalarini yangilashlari, erkin o'quv dasturlarini qo'llashlari, faoliyat, tajriba hamda boshqalarning baholashlari (fikrlari) asosida o'qishlari talab etiladi.

Ta'limga investitsiyalar ma'nosiga ko'ra, odatda, rasmiy va norasmiy turlarga bo'linadi.

Rasmiy investitsiyalar - bu, o'rta, o'rta maxsus va oliy ta'limni qamrab olish, shuningdek, boshqa ta'lim, yangi ishlab chiqarishda professional tayyorgarlik, turli kurslar, magistratura, doktoranturada o'qish va hokazolarga investitsiyalardir.

Norasmiy investitsiyalar – bu shaxsning mustaqil o'qishi bo'lib, bu turga rivojlantiruvchi adabiyotlarni o'qish, san'atning turli ko'rinishlarida kamol topish, sport bilan professional shug'ullanish va boshqalar bilan bog'liq investitsiyalar kiradi.

Ta'lim bilan bir qatorda, sog'liqni saqlashga mablag' ajratish ham muhim hisoblanadi. Bu kasalliklar va o'lim darajasining qisqarishiga, inson umrining mehnatga layoqatli qismining uzayishiga, shu bilan bir qatorda, inson kapitalining faoliyat ko'rsatish vaqtining uzayishiga olib keladi. Inson salmatligining holati - bu, tabiiy kapital bo'lib, bir qismi meros, boshqa qismi esa insonning o'zi va jamiyatning xarajatlari natijasida olinadi. Insonning hayoti davomida inson kapitalining yemirilishi kuzatiladi. Sog'liqni saqlash bilan bog'lik bo'lgan

investitsiyalar bu jarayonni sekinlashtiradi.

Inson kapitaliga investitsiyalar investitsiyalarning boshqa turlaridan o'zining qator xususiyatlari bilan ajralib turadi.

1. Inson kapitaliga investitsiya ajratish uning egasining hayot muddati bilan bevosita bog'liq bo'lib (mehnatga layoqatlilik davrining davomiyligi), qanchalik erta insonga mablag' ajratilsa, u shunchalik tez qaytishni boshlaydi.

2. Inson kapitali nafaqat jismoniy va ma'naviy yemiriladi, balki yig'ilishi va ko'payishi ham mumkin.

3. Inson kapitali jamlanishiga ko'ra, yuqori chegara bilan cheklangan faol mehnat jarayonida uning daromad berishi oshadi, so'ngra esa keskin pasayadi.

4. Insonga qilingan investitsiyalarning hammasi ham inson kapitaliga mablag' ajratishga qaratilgan bo'lavermaydi. Masalan, kriminal faoliyat bilan bog'liq xarajatlar inson kapitaliga investitsiya hisoblanmaydi, chunki u jamiyat uchun zararli.

5. Insonga mablag' ajratishning tabiati va turlari tarixiy, milliy, madaniy xususiyat va an'analar bilan shartlangan.

6. Boshqa turli shakllardagi kapitalga investitsiya qilishga nisbatan inson kapitaliga investitsiyalar alohida inson nuqtai nazaridan ham, jamiyat nuqtai nazaridan ham foydaliroq hisoblanadi.

Davlat, nodavlat ijtimoiy fondlar va tashkilotlar, mintaqalar, alohida firmalar, xalqaro fond va tashkilotlar, shuningdek, ta'lim muassasalari inson kapitaliga mablag' ajratish manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Albatta, hozirgi vaqtda bu sohada davlatning roli katta. Davlat bu sohada majburiy (undash) choralarga ham, targ'ib etish choralariga ham murojaat etmoqda. Majburiy choralarga hamma uchun shartli bo'lgan o'rta maktab rasmiy ta'limi, shartli bo'lgan tibbiy profilaktik tadbirlar (emlash) va boshqalar kiradi.

Biroq tarjibot va tushuntirish (undash) choralari asosiy chora hisoblanadi. Davlat bu borada ikkita amaliy usulga ega bo'lib, bu usullar bozor iqtisodiyoti orqali avtomatik boshqariladigan xususiy investitsiyaning ko'lamini o'zgartirish maqsadida qo'llaniladi. Inson kapitalining muhim sohalari bo'lmish ta'lim va

sog'likni saqlashning shakllanishida davlatning o'rni beqiyosdir. Respublikamizda 2023 yilda ijtimoiy sohaga yo'naltirilgan mablg'alar davlat byudjeti xarajatlari tarkibining 50,4 foizini tashkil etdi. Shu mablag'lardan 44,9 foizdan ortig'i aynan ta'lim sohasiga yo'naltirilganligi davlat ta'lim siyosatining o'ziga xosligidan darak beradi.

Inson kapitali aktivlarini yaratishda alohida kompaniyalar, firmalar ahamiyatli hisoblanadi. Ular ko'pincha shu kapitalning eng ta'sirli ishlab chiqaruvchilari sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunki ular shaxsni tayyorlashdagi ehtiyojlarga mos sharoitga hamda ta'lim va tayyorgarlikka mablag' ajratishning ilg'or yo'nalishlari haqida axborotga ega. Biroq firmalar investitsiyalar sof daromad keltirguniga qadar investitsiya qilishadi. O'z xodimlari va bo'lg'usi xodimlari doirasida investitsiyani amalga oshirib, firmalar mehnatini faollashtirishga, uning unumdorligini oshirishga, ish vaqti yo'qotilishlarini qisqartirishga, shu bilan birga, o'zlarining raqobatbardoshligini mustahkamlashga intiladilar. Mablag'lar maxsus va qayta tayyorlov kurslari tashkilot va muassasalariga, ishchilarning davolanish va profilaktik tadbirlarga xarajatlarini moliyalashtirishga, jismoniy sog'lomlashtirish markazlarining qurilishiga, bolalarning maktabgacha ta'lim muassasalari va boshqalarga qaratilgan bo'ladi. Xarajatlarning ko'lami bo'yicha firmada ichki o'qitish rivojlangan mamlakatlarda kadrlar tayyorlashning boshqa sektorlari bilan taqqoslanadi [6].

Inson kapitaliga investitsiyalar oila doirasida ham juda muhim, chunki inson kapitalining hosil bo'lishi va ko'payishi oilaning o'z farzandiga mablag' ajratishiga bevosita bog'liqligi yaqqol namoyon bo'ladi. Bir tomondan, farzand ota-ona uchun ne'mat, ikkinchi tomondan esa farzand tarbiyasi aniq va noanik xarajatlar manbai hisoblanadi.

Oilada insonning intellektual va psixofiziologik qobiliyatlarining jamg'arilishi inson kapitalining kelgusida rivojlanib mukammallashtirishda poydevor (asos) bo'lib xizmat qiladi. Bolalar inson kapitalini rivojlantirish uchun qilinadigan investitsiyalar nafaqat o'z rivojida, balki kelajak avlod inson kapitali majmuasining rivojlanishida asos hisoblanadi. Oilalardagi ta'lim va tarbiya natijasida inson

kapitalining turli tiplari shakllanadi. Asosiy psixofiziologik aqliy qobiliyatlar paydo bo'lib, shaxs shakllanadi. Shundan kelib chiqqan holda oiladagi shart-sharoitlarni yaxshilash orqali inson kapitalini rivojlantirish eng davlat byudjeti xarajatlarining eng ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanishi, maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 16.12.2019 yildagi O'RQ-595-son
3. 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida
4. Peregudov L.V., Saidov M.X. Oliy ta'lim menejmenti va iqtisodiyoti. - T.: «Moliya», 2002.
5. Matqurbonov K. Kadrlar tayyorlash milliy modeli dunyo tajribasi va milliy xususiyatlarimizni o'zida mujassam etgan o'ziga xos noyob xodisa. // «Ma'rifat», 2013 yil 6 fevral, 11 (8556)-son.
6. Ekonomicheskaya entsiklopediya. / Gl.red. L.I.Abalkin. - M.: «Izdatel'stvo «Ekonomika», 1999. -S. 275.
7. Obrazovanie i chelovecheskiy kapital. Istochnik: <http://www.libertarium.ru/>